

MA'RIFATPARVAR ADIB

Urganch Innovatsion universiteti «O'zbek va xorijiy filologiya fakulteti»
o'qituvchisi

Bekchanova Nazokat Ibadullayevna

Annotatsiya: Maqolada Abdurauf Fitrat faoliyatining o'zbek adabiyotida tutgan o'rni, ilmiy-nazariy qarashlari, badiiy publitsistik faoliyatidagi o'ziga xoslik o'rganilib, o'zbek va jahon adabiyotshunos olimlarining adib haqidagi xulosalari keltirildi. Yozuvchining ijtimoiy-siyosiy jarayondagi qarashlari talqini tahlilga tortildi.

Kalit so'zlar: adabiy meros, adabiyot qoidalari, "She'r va shoirliq", nazariy tahlil, adabiy va badiiy meros, "Mijmar", maorif, taxallus.

O'zbek adabiyoti tarixida Abdurauf Fitrat buyuk yozuvchi, shoir, publitsist, dramaturg, jamoat arbobi sifatida e'tirof etiladi. Fitrat so'zi dastavval "Navoiy lug'ati"da "tug'ma iste'dod, yaratilish" degan ma'noni anglatishi qayd etiladi. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohasida olib borgan faoliyati adabiy merosimizning gultoji sifatida qadrlanadi. XX asr boshlarida Markaziy Osiyo ziyolilarining ta'sir doirasi kuchli bo'lgan vakillaridan biri hisoblangan Abdurauf Fitrat faoliyatini "Mijmar" taxallusida she'rlar yozish bilan boshlarkan, ilk to'plamini "Sayha" nomi ostida Istanbulda chop ettiradi.

Adabiyotshunos olim Begali Qosimov Fitrat faoliyati, ijod olamiga kirib kelishi haqidagi dastlabki ma'lumotlarni Ne'matulla Muhtaram tazkiralardan bilishimiz mumkinligini keltirib o'tadi. Ijodkor yaratgan boy adabiy merosni "Tanlangan asarlar"da to'playdi va bu to'plamga Fitrat qalamiga mansub darslik va o'quv qo'llanmalar, ilmiy maqola va tadqiqotlarini kiritib o'tadi. Adabiyotshunos olim qalamiga mansub "O'zbek adabiyoti va adabiy aloqalari tarixi" nomli o'quv qo'llanmasida Turkistonda jadidchilik yo'nalishining keng quloqch yoyishi, "usuli jadid" maktablarining faoliyati, Fitratning Turkiyadagi tahsil va ijod jarayoni, zamondoshlari va yozuvchilarning u haqidagi fikrlari hamda ijtimoiy-siyosiy sohadagi tashabbuskorligi qayd etiladi.

"Tanlangan asarlar" kitobidan adibning adabiyotshunoslikka doir "She'r va shoirliq", "Adabiyot qoidalari", "O'quv", "Eng eski turk adabiyoti namunalari" nomli tadqiqot ishlari joy olgan bo'lsa, tilshunoslikka doir "Tilimizning abadiyligi", "Muqaddimat ul adab", "O'zbek tili qoidalari to'g'rusida bir tajriba" ("Sarf" va

“Nahv”) hamda ijtimoiy masalalarga doir “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” nomli asarlari keltirilgan. Shuningdek, manbada Fitrat qalamiga mansub ilmiy-nazariy xulosalar, ijtimoiy falsafiy qarashlar jamlangan.

Asarning “She’r va shoirlig” qismida “She’rda kishilarning qonini qaynatg‘uchi, singirlarini o‘ynatg‘uchi, miyasini titratkuchi, sezgusini qo‘zgatg‘uchi bir kuch, ma’naviy bir kuch bor. Shunday bir kuchi bo‘lmag‘an so‘z vazn va qofiyasi bo‘lsun she’r bo‘la olmaydir”¹ fikrlari keltirilganki, bu ijodkorning adabiyotshunoslikka oid nazariy qarashlari hamda shoirlig ilmi bilan bog‘liq xulosalarini ham bayon etadi. Bundan tashqari, “Adabiyot qoidalari” qo‘llanmasidan san’at va adabiyotga berilgan muxtasar ta’rif, badiiy asar mavzu va mundarijasi, ifoda uslubi, sochim va tizim, barmoq va aruz vazni, aruzda rukn va bahrlar, qofiya haqida so‘z yuritarkan, adabiyot nazariyasining ilk tadqiqotlari xususida ma’lumotga ega bo‘lishimiz mumkin. G‘azal, qasida, qit‘a, masnaviy, ruboiy, mustazod, musammat, tarji’band va tarkibband haqida ilmiy xulosalarni keltirarkan, she’r ilmida badiiy san’atlarning qo‘llanilishi, ifoda uslubiga ko‘ra adabiyot turlari, xalq og‘zaki ijodi janr xususiyatlariga alohida to‘xtalib o‘tadi. Klassizm, ratsionalizm, sentimentalizm, romantizm, realizm, simvolizm, modernizm, naturalizm, futurizm kabi adabiy oqimlarning milliy adabiyotimizda aks etishi xususida qimmatli ma’lumotlarni qayd etadi.

Futratning Istanbuldagi faoliyatida “Munozara” asarini forsiy tilda chop ettirish bilan shuhrat qozonarkan, Hoji Muin tarjimasida “Turkiston viloyatining gazet”da bosilib chiqadi va unga Mahmudxo‘ja Behbudiy so‘zboshi yozadi. Asar haqida B.Qosimov shunday yozadi: “Yo‘l ocherkini eslatuvchi bu asarda Buxoroning maishiy siyosiy turmush manzaralari dunyo ko‘rgan bir kishining nigohi orqali tasvir etiladi. Muallif yeri, suvi, havosi betimsol, xalqi g‘oyat mehnatkash, hunarmand bir xalqning og‘ir turmushidan so‘z ochadi, uning sabablarini tahlil etadi”². Adib ijodidagi eng sara asarlar yaratilish tarixi, adabiyot va ijod bo‘stonidagi o‘ziga xos o‘rni haqida ma’lumot berib o‘tadi. Shuningdek, Fitrat qamoqqa olingan yillardagi adibga qilingan nohaqliklar, sud-tergov faoliyatidagi yozuvchiga qilingan tuhmatlar, biroz keyin e‘lon qilingan oqlov hukmi to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan.

¹ Abdurauf Fitrat “Tanlangan asarlar”. T.: Ma’naviyat. 2009. 6-bet

² B.Qosimov. “O‘zbek adabiyoti va adabiy aloqalari tarixi”. T.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2008. 259-bet.

Adib faoliyati haqida soʻz ketganda adibning xorijdagi tadqiqotchilaridan biri Tokio davlat universiteti Turkshunoslik markazining rahbari professor Xisao Koʻmatsuning “Fitratning “Munozara”si xususida qaydlar” tadqiqoti yapon va turk tillarida chop qilinib turkshunos olimlar eʼtiborini tortadi. Olimning Niderlandiyada eʼlon qilingan “Uch jadidchi va oʻzgargan dunyo” maqolasida Fitratning siyosiy portretini yaratish bilan birga Turkistonda jadidchilik harakatining ilmiy-adabiy harakat sifatida vujudga kelganini qayd qilib oʻtadi. Adabiyotshunos olim H.Boltaboyev “Fitrat va jadidchilik” nomli kitobida tadqiqotchi X.Koʻmatsoning tinimsiz izlanishlari natijasida oʻzbek olimlariga maʼlum boʻlmagan asarlari “Johilona taassubga misol” hamda “Buxoro vaziri Nasrulloh bey Parvonachi Afandi hazratlarina ochiq maktub” kabi asarlari topilishiga koʻmak berganini qayd qilib oʻtadi.

Xulosa oʻrnida shuni qayd etish mumkinki, Abdurauf Fitrat faoliyatining oʻzbek tilshunosligi va adabiyotshunosligida yaratgan badiiy va ilmiy merosi, maorif va publitsistika sohasidagi yutuqlari asrlar osha xalqimiz ongida abadiyga muhrlanib, ijodining serqirraligi, oʻziga xosligi yanada keng tahlilga tortiladi. Fitrat shaxsi va chin insoniy qarashlari yana ming yillar davomida yosh avlodni Vatanga sodiq ruhda tarbiyalashga munosib hissasini qoʻshadi. Zero, ajdodlar xotirasi – mangu barhayot tuygʻulardan biridir.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Abdurauf Fitrat “Tanlangan asarlar”. T.: Maʼnaviyat. 2009.
2. B.Qosimov. “Oʻzbek adabiyoti va adabiy aloqalari tarixi”. T.: Fan va texnologiya nashriyoti. 2008.
3. H.Boltaboyev “Fitrat va jadidchilik”. T.: Alisher Navoiy nomidagi Oʻzbekiston Milliy kutubxonasi. 2007
4. H.Boltaboyev. “Abdurauf Fitrat”. T.: Yoshlar nashriyot uyi. 2022